
JELEN ÉS MÚLT

Beszédes Valéria

A FALVAK, MEZŐVÁROSOK ASSZONYAI

A nőkérdés vizsgálata néprajzi szempontból rendkívül bonyolult, mert az etnográfia az ember életét tanulmányozza a születéstől a halálig, a falusiak, mezővárosiak, illetve a természeti népek kultúráját.

A tételes jogszabályok is eleve különbséget tettek férfiak és nők között. A második világháború befejezéséig Közép-Európában a nőknek nem volt szavazati joguk, egyetemre csak a múlt század nyolcvanas éveiben iratkozhattak, az öröklésben is hátrányosabb helyzetben voltak. A népi jogszokás a tételes jogszokásoknál is konzervatívabb. A századfordulóig a lányok kelengyjükön kívül mást nemigen kaptak a családi vagyonból, századunkban ugyan a nők is kikapták apai jussukat, de ez még ekkor is lényegesen kevesebb volt, mint amennyit férfitestvéreik kaptak. Ha a család nagycsaládi szervezetben élt, a vagyonközösségből kiszakadó lány semmit sem kapott.

A házasságot a tételes jogszabályokon kívül jó néhány népi jogszokás is szabályozta, amelynek értelmében a férfi és a nő nem egyenjogú. Még a szólásmondás is úgy tartja: „Ő viseli a kalapot, ő a család feje.” A hűséget, a tisztességet szinte kizárólag csak az asszonyoktól várták el. Illyés Gyula írja a *Puszták népében*: „A tehenet és az asszonyt nem lehet megcsalni — érted? Mind a kettőnek meg kell adni a magáét.” Ezzel szemben az asszonyok hűtlenségét szigorúan megtorolták. Egész Európában ismert az a népballada, melyben a hűtlen feleséget elégetik. Mi most a magyar változatból idézünk:

— Hallod feleségem, hallod asszony, hallod:
Három halál közül, melyiket választod?
Avagy azt választod, hogy fejedet vegyem,
Vagy selyem hajaddal házat kisöpörjem,
Avagy azt választod: reggelig virrasztasz,
Hét asztal vendégnek vígon gyertyát tartasz?!

(Az elégetett házasságtörő. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp. 1976. II. 7—8.)

S íme ugyanennek a balladának néhány sora a szerb változatból Nagy László fordításában:

Fejebubján haját köti össze,
Kénnel keni, puskaporral hinti,
Szőke haját lángra gyújt azonnal,
Maga leül, jó hideg bort kortyol,
Gyertya helyett szőke haj világol

(*A hűtlen asszony*. Nagy László: *Babérfák*. Bp. 1969. 225.)

A XVIII. században ugyan már nem égették el a hűtlen asszonyokat és a megesett lányokat, de nyilvánosan megszégyenítették, sőt még a faluból is kiűzték őket. A XIX. század erkölcsse már nem olyan szigorúan ítélte el azokat a nőket, akik alárendelt helyzetük miatt követték el a házasságtörést. A falu közössége ezt egyszerűen tudomásul veszi: „Ha a bíres asszony jóba lett a bírógazdával, akkor jobban boldogult a családjá, a gazda jobban kedvezett neki. Ezír mondták, — ha a bíresné nyerges, a bíres nyertes.” (Vajda Mária: *Szerelmi élet Balmazújvároson*. Forrás, 1982. 4. sz. 68.) Egyéb esetekben a megcsalt férj tett igazságot, feleségét és annak udvarlóját alaposan elverte, s ezzel az ügy be is fejeződött, mert a népi jogszokás a válást nem ismerte. Lényegtelen volt, hogy a házaspár nem szerette egymást, a férj kikapós volt, ivott, az asszonynak a közösség mély sajnálata mellett túrnie kellett. Penavin Olga *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórogyon)* című könyvében ismerteti egy sikertelen válás történetét a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből:

A^o 1840. Február 23-án Presbytériális Gyűlés tartott, jelenlétén: bíró Tóth Illyés, Esküttek: Egyed József, Lapis Mózes, Kántor János, Míótzá Istvány, és Curátor Kováts Dávid, a' Cassir Kelemen Jánossal. A mikor Ide való Ferentz Éva Harasztiba Ifjú Izsák Illyéshez férjhez menvén, az elmúlt ősszel — az időtől fogva, férjét több ízbe elhagyta, és az özvegy édes Annához hazaszökött; melly hitetlenségéért, magamhoz felhívatván, férjét azzal vádolta:

„hogy egy estve sints, — mikor az ágyba lefekszik, hogy a fejit a falba ne verné a' könyökével az oldalát ne taszigálná, testét az ujjáival ne tekerné, és tsipdosná ezt mondván: „Czigány asszony vigyen a' fene pokolba, egye meg a' fene az anyádat”. — Melly Vád mennyiben igaz' ennek megvizsgálására Harasztiból a' férjét Ipát, Napát, és a ház igazgatóját szemre kivántam állítani — de a' férje tót falun lévén elnemjöhetett — a két öreget kihalgatván a' jött ki: hogy a' férj olyan mint a' gyermek —, az asszony mint a' ki árva lévén, ön kérvényen, szabat száján nevelkedett — férje eránt szeretetlen — mert ha az Urának kedvébe járna, és mikor lefeküsznek ne a' fal felé fordulna; hanem mint Jó lelkű házastárs, férjét szeretettel ölelné, semmi baja sem lenne, de ő makats, engedetlen, rossz levelésű lán.

A' Presbytérium előtt — hitetlen szökésének útálatos, és büntetésre méltó voltát — ellenben esküvési szentségét szívére adván Ipával, Napával

megbékéltetni, azok néki megengedni készek lévén, ha magát megjobbítja — a' mi kötelességünk lévén, azok kezét, ortzáját vele megtsokoltatván azzal a' fedéssel, és észreadással bocsátottak el hogy ha familiájának gyalázatjára többé hazaszökik, a' Gyülekezet előtt hordóra vonattatván, keményen megkorbátsoltatik. Feljegyzette T. J. m. k. L. Pásztor.

Április 22-én ismét haza szökvén, a' bíró a' Csetnikkel megfogatta, és Vasra tétetett a' mikor az Ipa, Napa, és férje után jövéen, — ismét próbáltuk összebékéltetni, és a' haza menetelre venni, de nem engedelmessé kedvén. Tites V. Szolgabíró Knezevits László Urhoz bévittük, ahol én, dolgát előadván, megakarta korbátsoltatni, de könyörgésére, összetett kézzel fogadván, hogy többet haza nem szökik, olly erős parantsolattal eleresztette: hogy ha még hazajön a' bíró azonnal vasba vigye be. Azolta nem szökött haza. T. J. m. t." (150—151.)

A fentiek is bizonyítják, hogy a falusi jogszabályok nem ismerték el a válás lehetőségét, az asszonyok panaszaival keveset törődtek, a megszokás, a beletörődés tartotta össze a házasságokat. Valószínűleg az asszonyok kilátástalan helyzete miatt oly gyakori a nők kiszolgáltatottságának a témája a népballadákban. A délszláv népballadák európai hírvé éppen a tragikus sorsú Hasszán aga felesége révén lettek, a múlt század legelején Goethe fordításában ismerte meg a művelt Európa az asszony szomorú sorsát, s általa a szerb népballadák felbecsülhetetlen esztétikai értékét. Még irodalmi divattá is váltak. Közismertek Kisfaludy és Vörösmarty szerbus manírban írt dalai.

Ami a művészetben csodálatot vált ki, az a köznapi életben már kevésbé ünnepeles. A falu asszonyai sajnálhatták a ballada hősnőit kegyetlen sorsuk miatt (talán ezzel magyarázható az, hogy napjainkban többnyire nők éneklék a népballadákat), hasonlóan önmagukat is sajnálhatták, ha férjük kegyetlenül bánt velük, mert a férfiak nemcsak akkor éltek a testi fenytéssel, ha a feleségük történetesen megcsalta őket, egyéb bűnüket és vélt vétküket is így torolták meg. Érdekes, hogy az asszonyok visszaemlékezésükben nem nagy jelentőséget tulajdonítottak a verésnek. Ha életük párja ritkán verte meg őket, akkor jó embernek számított.

Az asszonyok ennek ellenére különféle praktikákkal megpróbálták magukon segíteni, hogy a családban az ő szavuknak is jelentősége legyen. Általánosan ismert az a népszokás, amikor a lányok a házasságkötés után elsőnek sietnek lelépni az oltártól, mert így ők fognak parancsolni a házban. Közismert az a Mátyásról szóló anekdota is, melyben a parasztember megajándékozta az igazságos királyt és az felkéri, hogy az ajándékot belátása szerint ossza el a családban. A kappan fejét a jobbágy a királynak adta, a nyakát a királynénak, a szárnyakat a lányoknak, a lábakat az ifjaknak. Számunkra az elosztáshoz fűzött magyarázat az érdekes. A fejet azért kapta a király, mert ő az ország irányítója, a nyakat azért kapta az asszony, mert a fej arra fordul, amerre a nyak akarja, tehát végeredményben az ügyes, talpraesett asszonyok

irányítják férjüket. A lányok a szárnyat kapták, hogy jól férjhez menjenek, a fiúk a lábak hatására jó katonák lesznek. A család gazdasági, érzelmi kiegyensúlyozottságát a házaspár harmóniája adja — ezt sugallja a népmese mondanivalója.

Érdekes népszokás él még ma is Szabadkán. Célja, hogy a nők hűségesek, engedelmesek legyenek. A város délkeleti részén van egy kis kőhíd. Az itt élő bunyevácok Gabrić hídjának, a magyarok Lukás hídnak nevezik. Korábban, míg mocsaras volt a város, számtalan ilyen híd lehetett. Korunkra ez az egy maradt. Valószínű, hogy már 1840-ben is megvolt, csak akkor fából, s az egykori Folyó utcában ívelte át a csatornát. A Folyó utcát már rég betemették, a Harcosok sorakozója település felépülésével a híd is elvesztette hídjellegét, csak az egyik kőkorlát jelzi, hogy itt egykor valami volt. Ennek ellenére ma is a házasságot kötött fiatalok nagy része, mikor hazafelé megy a templomból, újabban az anyakönyvvezetőtől, átmegy a Lukás hídon. Az érzelgős filmek hatására, a hídhoz érván a lakodalmi menet megáll, az újdonsült férj ölébe kapja a feleségét és gyalog átviszi a hídon. Azelőtt ez nem tartozott a rítushoz; elegendő volt, ha csak átkeltek a hídon. A menyasszonyt eddig kísérték a rokonai, ezután elváltak a lakodalmi menettől. Mindezt azért teszik az itt élő bunyevácok, szerbek, magyarok, crnagoraiak, mert a hídnak olyan varázserőt tulajdonítanak, hogy az asszonyok életük végéig hűségesek lesznek férjükhöz. Nagyapáink még azt is tudják, hogy az a menyasszony, akit átvisznek a hídon, nem szökik vissza az anyjához azért, mert rossz a házassága. Külön szociológiai tanulmányt igényelne, hogy miért épp ez a népszokás vált általánossá az itt élő nemzetek és nemzetiségek között, miért nem tiltakoznak az értelmiségi lányok, mert ha férjhezmenetelükkor lakodalmat csapnak, akkor átviszik őket a hídon.

Míg a kiscsaládban az ügyes asszony esetleg belátása szerint irányíthatta a férjét — ezt a közösség századunkban már el is várta tőle —, erre a nagycsaládban, a zadrugában nem volt lehetősége. (Fülszótára voltam egy beszélgetésnek, amikor ismerőseim valakiről éppen véleményt nyilvánítottak, az asszonyt hibáztatták, hogy férje iszákos, ugyanis szerintük nem tudta a családjához szoktatni, mert logikájuk szerint a jó asszony mindent elérhet, még férje sérült személyiségét is megváltoztathatja!) Az asszonyok férjükkel ki voltak szolgáltatva a gazda és a gazdasszony akaratának. Férjüknél hátrányosabb helyzetben voltak, mert idegen közegbe jöttek, alkalmazkodniuk kellett, a munkán kívül szinte semmihez sem volt joguk, sok helyen még asztalhoz sem ülhetek evés közben. Ha özvegyek maradtak, a nagycsalád többi férfitagjának kénytelenek voltak engedelmeskedni; ezért is nevezték őket nagyobbik, illetve kisebbik uramnak. Ennél csak a Borislav Stanković művéből ismert Sofka sorsa tragikusabb. A nagy naturalista szerb író azt a népszokást örökítette meg regényében, hogy a fiatal lányokat gyerekekhez adták feleségül, s míg a férj felnőtt, addig a lánnyal az após élhetett házasságot.

A régi falunak nemcsak jogszokása és erkölce volt szigorú, hanem a

munkamegosztás is. Ha egy férfi netalán asszonyi munkát végzett, akkor a falu szemében félemlernek, félasszonynak számított. Kórógyon — Penavin Olga kutatásai szerint — asszonyi munka volt a sarlóval végzett aratás, a kévekötés, a szénagyűjtés, a szövés, a fonás, a tilolás, a gerebenezés, a jószág körüli munka, az apró jószág gondozása, a fejés, az aprófa vágása, a főzés, a mosás, a nagytakarítás, a gyereknevelés, a lekvárfőzés, a borszűrés, a kertészkedés, a virágnevelés, a tollfosztás, a gyógynövények gyűjtése, a gyümölcszedés, a sírok gondozása. Hasonló a feladata az észak-bácskai asszonyoknak is, azzal a különbséggel, hogy ezen a vidéken a bor kezelése a férfiak dolga, a nagy állatok elletése is férfimunkának számít, a piacozást viszont az asszonyoknak kell végezniük. A tejhasznót, a főzelékféléket, a tojást, a virágot, a gyümölcsöt szinte kizárólag ma is csak az asszonyok árulják, a vágóállatot, a gabonát pedig a férfiak. A nagycsaládban a piacozás a gazdasszony hatáskörébe tartozott, a gabonát és az állatokat pedig a gazda értékesítette. Nemrég egy bunyevác nagycsalád leszármazottjaival beszélgettem; az ő elmondásuk is a piacozás szigorú rendjét tanúsítja. Édesapjuk, a gazda korán meghalt, ezért a zadrugát az anya vezette, ő kezelte a család vagyonát, de arra már nem vállalkozott, hogy a gabonát ő szállítsa a vásárookra és árulja, hanem ezzel a munkával közepső, legügyesebb fiát bízta meg, aki minden vásár után pontosan elszámolt vele.

Századunkban vidékenként megtörtént, hogy a családban kizárólag az asszonyok kezébe jutott a vezető szerep, s ez egy esetben sem járt a közösség felvirágzásával. Az ilyen falvakban alakult ki az egykerendszer, a magzatelhajtás legkegyetlenebb, legbrutálisabb módszereit űzték. A gazdasági fejlődés nem járt együtt a társadalmi és kulturális viszonyok felemelkedésével. Úgy látszik, az asszonyok falvainkban nem nőttek fel arra a szerepre, hogy a családban kizárólag nekik legyen döntő szavuk.

Bármennyire is a férfiak kezében összpontosult a családírányítás, a XX. század faluja már elismerte: a család harmonikus fejlődéséhez hozzátartozik az is, hogy a házaspár egyet akarjon. A párválasztásban a döntő tényező a társadalmi-gazdasági célszerűség volt, ezen alapult talán még a szerelem is: „A csecses-faros jányokat szerettük, akin van mit fogni, nemcsak azír mer az ágyba ez többet jelentett, mint egy vasalódeszka, vagy piszkafa, hanem azér is, mer az tudott dőgozni, mer bírta, mer erős, mink nem a tükör alá vettük az asszonyt.” (Vajda Mária: *Szerelmi élet Balmazújvároson*, Forrás, 1982. 4. sz. 57.)

Eddig a népi jogszokás, a munkamegosztás szempontjából vizsgáltuk a kérdést. Ugyanígy a népművészetben is észlelhetjük a nemek meghatározó szerepét. A díszítőművészet tárgyai szigorú munkamegosztás alapján készültek, ezért különbséget kell tennünk a férfiak és a nők díszítőművészei között. Az utóbbiak elsősorban a textilanyagok feldolgozásában jeleskedtek, a szövés technikáját esetleg átvették a vándortakácsoktól, hatottak ezek színesebb mintái is, de emellett a hagyományos motívumokat is megtartották. Ugyancsak nagymértékben hatottak a népi

szűrminták a legújabb kor hímzési motívumaira. A díszítőművészetben is a férfiak jobban kiélhették művészi hajlamukat, mert a fafaragásban, a bútorkészítésben, a fazekasságban, a bőrmunkában, a mézesbábosságban, a fémművességben ők voltak a művészet hordozói, sőt a textilművesség bizonyos ágaiban is, azzal a különbséggel, hogy a fentieket az erősebbik nem kézműiparosként űzte, ezzel kereste betevő falatját. A nőknek a hagyományos paraszti kultúrában tudniuk kellett szőni, fonni, hímezni, hímes tojást készíteni, mert különben a falu társadalma megszólta volna őket.

Nemcsak a díszítőművészetben oszlik két részre a népművészet, hanem a folklórban is. A gyermekkor második szakaszában kettéoszlik a nép művészete: az énekes-táncos gyerekjátékokat kizárólag a kislányok, a mérkőző csapatjátékokat és a sportjátékokat a fiúk játszották. Katona Imre a Tiszatáj 1974. évi 9. számának 76. oldalán foglalkozik a nemek közötti különbségekkel a folklórban. Tanulmányában kifejti, hogy „az egyes társadalmi csoportok még nemek és korcsoportok szerint is tagolódnak. Mivel a folklór nem közvetlenül, hanem közvetve, tehát a társadalmon keresztül tükrözi a valóságot, a folklór egésze is strukturált nemek és korosztályok szerint”. A továbbiakban megállapítja: egyetlen műfajról, esetleg típusról sem állítható, hogy konkrétan valamilyik nem a megalkotója, hanem arra a megállapításra jut, hogy a mindenkori domináns nem műfajai voltak egyszersmind a domináns műfajok is. S abban a pillanatban, amint egy meghatározott műfaj, történetesen a hősnének, mindkét nemnél fellelhető, tehát begyűjthető férfiaktól, nőktől egyaránt, a közvetlen előző nemhez való kötődése még sokáig kimutatható, ebben az esetben a műfaj férfias volta.

Köztudott, hogy Vuk Karadžić népköltési gyűjteményeinek rendszerezésekor az epikus hőségeket a junačke, a lírai dalokat pedig a devojačke pesme csoportba sorolta. Vuk korában még a dalok effajta elosztása élő népszokás lehetett. Napjainkban a folklórban már megszűnt a népköltészet műfajainak e szigorú nemek szerinti megoszlása. A kutatók azt tapasztalják, hogy éppen a nők a hagyományörzők, emlékezetükben megőrizték a betyárballadákat, a katonadalokat. Ezekről még ugyan kimutatható, hogy korábban a férfiak énekelték őket, de a nők ajkán elvesztették harcias jellegüket, líraibbak lettek, közelebb kerültek a családhoz. Hasonlóan család- és falucentrikusak lesznek a nők ajkán a népmesék is. Interpretálásukban is különbség mutatkozik a két nem között. Ezekre a jelenségekre az egyéniségkutatás módszereit alkalmazó kutatók mutattak rá. Igaz, a kutatók tételszerűen nem fogalmazták meg, de tapasztalataim szerint csak az asszonyok vették át a férfias műfajokat, a férfiak nem a női műnemeket, mert a bölcsődalok, a siratóénekek továbbra is kizárólag a nők körében ismertek, éppen azért, mert a hagyományörzés századunk utolsó negyedében a tradicionális kultúrájú közegekben a nők sajátja.

Természetesen a két nem egyenjogúságával egyidejűleg megváltoznak

népi jogszokásaink, megváltozik a munkamegosztás a családban, ünnepi szokásaink átalakulnak. Láttuk, hogy a folklóralkotások variálódásának lehetősége is szűk körre korlátozódik, mégis azt kell mondanunk: jó lenne, ha a népi jogszokásnak a családot összetartó pozitív ereje még sokáig fennmaradna.